

مجتمع آموزش عالی فقه
مدرسه عالی فقه تخصصی
رساله دکتری

عنوان:

راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات زیست محیطی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر یعقوبعلی برجی

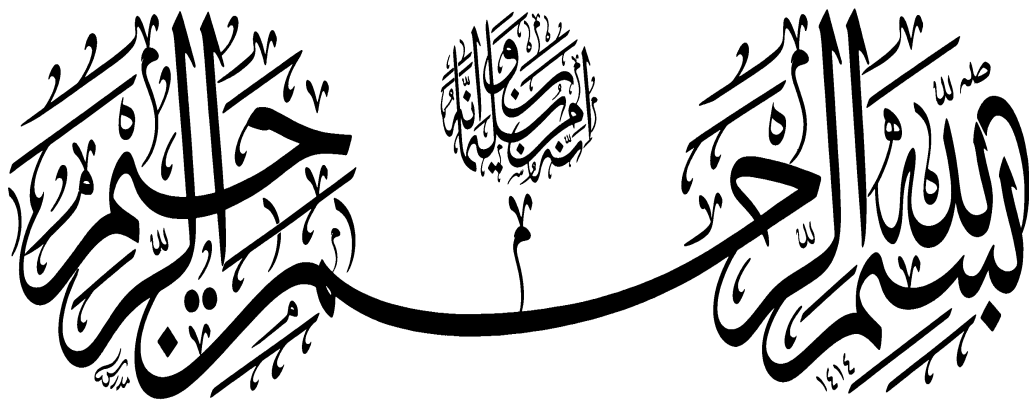
استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد جواد نوروزی

نگارنده: اوگین آکبولاک

کد رایانه: ۲۱۲۴

سال: ۱۳۹۷ش

تقدیم به

ساحت مقدس رسول گرامی حضرت محمد (صلی الله علیه وآله)، جانشین برحقش
مولی الموحدین امیرالمؤمنین علی (علیه السلام)، ام الائمه حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام)،
اولاد پاکش امامان معصوم (علیهم السلام)، احیاگر مکتب ولایت حضرت امام خمینی (ره)،
جمیع شهدای صدر اسلام و دنباله روی آنها در زمان ما، شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس،
که با ایثار و فداکاری مکتب ولایت را احیا نمودند.

تقدیر و تشکر

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ.^۱

سپاس و ستایش پروردگار متعال را که توفیق نگارش رساله حاضر را به این جانب عنایت فرمود و سلام بی‌پایان بر محمد و آل محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله) باد.

مراتب تشکر و قدردانی خود را از اساتید ارجمند و بزرگوارم، جناب حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر یعقوب‌علی برجی استاد محترم راهنما، و همچنین جناب حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر محمدجواد نوروزی، استاد محترم مشاور، که با رهنمودهای حکیمانه خویش، بنده را در تدوین این رساله یاری نمودند، اعلام می‌نمایم، و از درگاه خداوند منان، سلامتی و سعادت را برای آنان آرزو منددم.

و همچنین از ریاست محترم جامعه المصطفی‌العالمیه حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر علی‌رضا اعرافی و همه مدیران و اساتید محترم مدرسه تخصصی فقه و اصول، و مسئولین و کارمندان کتابخانه مدرسه، و همه کسانی که در این امر همکاری نمودند، نهایت تشکر و قدردانی را می‌نمایم، و از خداوند متعال برای همه این عزیزان توفیق روزافزون، در راه خدمت به قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام) مسألت می‌نمایم.

^۱ محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۴۴

چکیده

یکی از مسائل مهمی که پیش روی دانش فقه قرار دارد و فقه جامع و پویای شیعه از این چالش بزرگ و جهانی روزگار ما گریزی ندارد، معضلات زیست‌محیطی است. روزبه‌روز بر بحران‌های زیست‌محیطی افزوده می‌شود. آلودگی‌های آب، خاک، هوا، تخریب مراتع، کویرزایی، فرسایش خاک، کاهش منابع طبیعی و شکار و صید بی‌رویه، مهم‌ترین معضلات زیست‌محیطی هستند. فقه شیعه به‌عنوان دانش فراگیر در میان دانش‌های اسلامی، و با توجه به ویژگی‌هایی که از آن برخوردار است، پاسخگوی معضلات زیست‌محیطی می‌باشد. نوشتار حاضر در پی بررسی منابع اسلامی به‌ویژه فقه، راهبردها و راهکارهایی برای حل معضلات زیست‌محیطی در زمینه آب، زمین، هوا و جانوران ارائه نموده است. راهبرد فقهی حل معضلات زیست‌محیطی در زمینه آب، پرهیز از آلودگی و کاهش آب است. مهم‌ترین راهبرد فقه در مورد زمین، پرهیز از آلوده ساختن خاک و پرهیز از بیابان‌زایی است. راهبرد فقه اسلامی، پاکیزه نگه‌داشتن هوا است. راهبرد فقه اسلامی در زمینه جانوران، حمایت از حقوق آنها است. در کنار این راهبردها، راهکارها و آموزه‌های خاصی در مورد هر یک از عناصر محیط‌زیست موجود است که به تفصیل بحث خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: محیط‌زیست، فقه، معضلات زیست‌محیطی، راهبرد، راهکار، قواعد فقهی،

احکام

مقدمه: چارچوب تحقیق	۱
۱- طرح مسئله	۱
۲- سؤال اصلی	۳
۳- سؤال‌های فرعی	۳
۴- پیشینه تحقیق	۴
۵- اهمیت و ضرورت تحقیق	۵
۶- روش تحقیق و جمع آوری اطلاعات	۶
۷- قلمرو تحقیق	۷
۸- فرضیه	۷
۹- سازمان‌دهی تحقیق	۸
فصل اول: مفاهیم و کلیات	۹
گفتار اول: مفاهیم	۹
۱- محیط‌زیست	۹
۲- راهبرد و راهکار	۱۰
۳- فقه	۱۱
۴- قواعد فقهی	۱۲
۵- تخریب و آلودگی	۱۳
۶- معضل زیست‌محیطی	۱۴
الف) آب	۱۵
ب) خاک	۱۷
ج) هوا	۱۸
د) جانوران	۱۹
گفتار دوم: کلیات	۲۰

- ۱- هدف فقه و فراگیری فقه در ابعاد زندگی ۲۱
- ۳- جایگاه محیط‌زیست در فقه ۲۵
- ۴- محیط زیست سالم و زندگی انسانی ۲۶
- ۵- مرزهای جغرافیایی در بحث محیط‌زیست ۳۱
- نتیجه‌گیری ۳۵
- فصل دوم: تبیین عوامل بنیادین بحران زیست‌محیطی ۳۷
- ۱- عنصر اعتقادی ۳۷
- ۲- عنصر سیاسی ۳۹
- اول: نقش استعمار در نابودی محیط‌زیست ۳۹
- دوم: جنگ‌ها و ناامنی‌ها ۴۱
- سوم: آلودگی جنگل‌ها و سلاح‌های هسته‌ای ۴۲
- ۳- عنصر اقتصادی ۴۲
- ۴- عنصر فرهنگی ۴۴
- نتیجه‌گیری ۴۸
- فصل سوم: مبانی اعتقادی و اصول و ضوابط فقهی ناظر به حوزه محیط‌زیست ۵۰
- گفتار اول: مبانی اعتقادی ناظر به حوزه محیط‌زیست ۵۰
- ۱- مخلوق بودن طبیعت ۵۰
- ۲- نظام احسن طبیعت ۵۱
- ۳- مسئول بودن انسان ۵۳
- ۴- خلیفه بودن و امانت‌داری انسان ۵۵
- ۵- نعمت بودن طبیعت ۵۷
- ۶- ارتباط دنیا و آخرت ۵۹
- ۷- تأثیر اعمال انسان بر محیط‌زیست ۶۰
- گفتار دوم: اصول و ضوابط فقهی ناظر به حوزه محیط‌زیست ۶۲

- ۱- اصل عدم جواز اضرار - قاعده لا ضرر ۶۳
- ۲- اصل عدم جواز اتلاف - قاعده اتلاف ۶۶
- ۳- اصل عدم جواز اسراف ۶۸
- مصادیق اسراف ۷۰
- ۴- اصل نظارت همگانی (امربه معروف و نهیازمنکر) ۷۳
- ۵- اصل رعایت عدم وابستگی سیاسی و اقتصادی به نظام سلطه ۷۷
- ۶- اصل عمران ۷۹
- ۷- حرام بودن افساد در زمین ۸۴
- ۸- نقش حکومت در حفاظت از محیط زیست ۸۶
- یک) قانون گذاری و اجرای قانون ۸۶
- احکام حکومتی ولی فقیه ۸۷
- دو) مجازات بازدارنده ۹۰
- سه) بستن و اجرای معاهدات بین المللی زیست محیطی ۹۱
- نتیجه گیری ۹۵
- فصل چهارم: راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضل زیست محیطی آب، زمین و هوا ۹۹
- گفتار اول: راهبرد و راهکارهای فقهی حل معضلات آب ۹۹
- ۱- راهبردها: پرهیز از کاهش آب و جلوگیری از آلودگی آن ۹۹
- الف) پرهیز از کاهش آب ۹۹
- ۱- اهمیت آب ۹۹
- ۲- دستور العملهای دینی در زمینه استفاده بهینه از آب ۱۰۰
- ب) جلوگیری از آلودگی آب ۱۰۲
- ۱- فواید آب ۱۰۲
- ۲- دستور العملهای دینی در زمینه پاک نگه داشتن آب ۱۰۴
- ۲- راهکارهای فقهی معضلات آب ۱۰۵
- ۱- راه حل های فقهی برای مسئله کاهش آب ها ۱۰۶

- یک) توزیع عادلانه ثروت آبی ۱۰۷
- دو) عدم اسراف در مصرف آب ۱۰۷
- سه) صدقه جاریه ۱۰۸
- ۲- راه‌حل‌های فقهی برای مسئله آلودگی آب‌ها ۱۱۱
- الف) راه‌حل مسئله از رهگذر قواعد فقهی ۱۱۱
- حرام بودن افساد در زمین ۱۱۱
- ب) راه‌حل مسئله از رهگذر تعالیم ویژه ۱۱۲
- اقدامات پیشگیرانه ۱۱۴
- ۱- حفظ آب‌های آشامیدنی از آلودگی میکروبی ۱۱۴
- ۲- دور نگهداشتن مجاری فاضلاب‌ها از چاه‌ها ۱۱۵
- ۳- نهی از ریختن سم در آب‌های دشمن ۱۱۶
- اقدامات پس از آلوده شدن ۱۱۷
- ۱- استفاده نکردن از آب آلوده: ۱۱۷
- ۲- کشیدن آب چاه در صورت نجس شدن آن: ۱۱۹
- گفتار دوم: راهبرد و راهکارهای فقهی حل معضلات خاک (زمین) ۱۲۰
- ۱- راهبردها: پرهیز از آلوده ساختن خاک و پرهیز از بیابان‌زایی ۱۲۰
- ۱- اهمیت خاک ۱۲۰
- ۲- دستورهای دینی در زمینه زمین ۱۲۷
- ۲- راهکارهای فقهی حل معضلات خاک (زمین) ۱۲۸
- الف) راه‌حلی بر طبق قواعد کلی ۱۲۹
- ب) راه‌حل مسئله از رهگذر تعالیم ویژه ۱۳۲
- ۱- دعوت به کشاورزی و کاشت درخت و جنگل‌کاری ۱۳۲
- ۲- آبیاری درختان و زراعت و رسیدگی به آن‌ها: ۱۳۴
- ۳- نهی از قطع یا سوزاندن درختان در جنگ‌ها: ۱۳۶
- ۴- واحه‌ها و آبادی‌های سرسبز ۱۳۸

- گفتار سوم: راهبرد و راهکارهای فقهی حل معضلات هوا ۱۴۱
- ۱- راهبرد: پاکیزه نگه‌داشتن هوا ۱۴۱
- ۱- اهمیت هوا ۱۴۲
- ۲- دستورهای دینی در زمینه هوا ۱۴۳
- ۲- راهکارهای فقهی حل معضلات هوا ۱۴۴
- یک) قاعده‌های عام ۱۴۵
- دو) آموزه‌ها و احکام خاص ۱۴۵
- ۱) دفن کردن میت به گونه‌ای که بوی آن به بیرون سرایت نکند ۱۴۶
- ۲) درخت کاری و نقش آن در تصفیه هوا ۱۴۷
- ۳) اصل قرنطینه مبتلایان به بیماری های واگیردار ۱۴۷
- نتیجه‌گیری ۱۵۱
- فصل پنجم: راهبرد و راهکارهای فقهی حل معضلات در حوزه حیوانات ۱۵۴
- ۱- راهبرد: حمایت از حقوق جانوران ۱۵۴
- ۲- راهکارهای فقهی حل معضلات در زمینه حیوانات ۱۶۳
- یک) راه حل مسئله از رهگذر قاعده‌های عمومی ۱۶۳
- دو) راه حل مسئله از رهگذر تعالیم ویژه ۱۶۳
- ۱- حق زندگی ۱۶۳
- ۲- تأمین خوراک ۱۶۵
- ۳- باقی گذاشتن شیر در پستان برای تغذیه فرزند ۱۶۷
- ۴- مدارا و ترحم نسبت به حیوانات ۱۶۷
- ۵- احساس مسئولیت ۱۶۹
- ۶- ممنوعیت آزار حیوانات ۱۶۹
- ۷- ممنوعیت به جنگ انداختن حیوانات ۱۷۱
- ۸- ممنوعیت مثله کردن و سوزاندن حیوانات ۱۷۲
- ۹- حفظ بهایم از نابودی ۱۷۳

- ۱۰- اولویت‌بندی حیوانات از لحاظ زیست‌محیطی ۱۷۵
- مناطق حفاظت‌شده - مکه مکرمه و مدینه منوره ۱۷۶
- الف) عدم تعرض به جانوران ۱۷۶
- ب) درمان جانوران بیمار و مجروح ۱۷۸
- ج) تحریم مصرف ۱۷۹
- د) محدودیت ذبح در حرم ۱۸۰
- ۱۱- ممنوعیت شکار لگو و تفریحی ۱۸۰
- نتیجه‌گیری ۱۸۴
- جمع‌بندی ۱۸۵
- منابع: ۱۸۸

مقدمه: چارچوب تحقیق

۱- طرح مسئله

علم فقه یکی از گسترده‌ترین دانش‌های اسلامی است که وظایف انسان‌ها را در تمام عرصه‌های فردی و اجتماعی تبیین می‌کند. تاریخ علم فقه از صدر اسلام و بعثت رسول‌الله (صلی‌الله‌علیه‌وآله) شروع می‌شود، و بعد از رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) توسط ائمه (علیهم‌السلام) رشد نموده، و با آغاز غیبت کبرا به وسیله فقهای اسلام تاکنون نیز ادامه دارد.

فقهای شیعه با استفاده از عناصری نظیر اجتهاد و توجه به زمان و مکان در اجتهاد، همواره کوشیده‌اند پاسخگویی نیازهای جامعه در بستر تاریخ باشند.

پس از پایان دوره محدود و کوتاه تشریحی که سبب شد احکام بسیاری به صورت کلی بیان شوند، برای پاسخگویی به نیازها و حوادث جدید و استنباط احکام از منابع آن، احتیاج به فقیهان آشنا به شرایط و تحولات زمان و مکان و جوامع دارد، تا احکام را استنباط نموده و کلیات آن را بر جزئیات تطبیق دهند. یکی از مسائل مهم که پیش روی دانش فقه قرار دارد و فقهای شیعه از آن گریزی ندارند، معضلات زیست‌محیطی است که همواره در افق زمان خودنمایی می‌کند. حال پرسش مهمی که در این مقام ضروری می‌باشد، آن است که فقه شیعه به عنوان دانش فراگیر در میان دانش‌های اسلامی، تا چه میزان پاسخگویی معضلات زیست‌محیطی است؟ این پرسشی است که این تحقیق در پی بررسی آن است.

اگرچه اسلام در رابطه با بسیاری از عوامل آلودگی، چه به صورت جلوگیری از آنها و چه به شکل ایجاد منابع حیاتی، دستورات صریح و روشنی ارائه کرده است، باید اعتراف کرد که محیط‌زیست در جهان امروز با آنچه که در صدر اسلام وجود داشته تفاوت بسیاری دارد و بسیاری از عوامل تهدیدکننده در این زمان بدیع و تازه می‌باشند.

اسلام دینی است که از طرف خداوند بر آدم و خاتم (صلی الله علیه وآله) و سایر انبیاء الهی نازل شده و تمام آنچه در صحف ابراهیم و زبور داوود و تورات موسی و انجیل عیسی آمده به صورت اتم و اکمل در قرآن کریم ظهور کرده است، «پس روی خود را متوجه آیین خالص پروردگار کن! این فطرتی است که خداوند، انسانها را بر آن آفریده؛ دگرگونی در آفرینش الهی نیست؛ این است آیین استوار...»^۱

بنابراین اگر مردم جهان، به دین مقدس اسلام گرویده و از احکام و آداب آن پیروی کنند، بدون شک تغییرات نسبتاً شگرفی صورت خواهند گرفت، از آنجاکه خداوند می‌فرماید: «و چنانچه آنها به دستور تورات و انجیل خودشان و قرآنی که از سوی پروردگارشان به سوی آنها نازل شده قیام می‌کردند البته به هرگونه نعمت از بالا و پایین برخوردار می‌شدند، (لیکن) برخی از آنان مردمی میانه‌رو و معتدل، و بسیاری از آنها بسی زشت‌کار و بدعمل‌اند.»^۲

دستورهای تورات، انجیل و قرآن، با برخورداری از نعمت‌های آسمان و زمین مرتبط است. «من فوقهم»، نعمت‌های آسمانی است که به شکل بارش برف و باران یا تابش آفتاب ظاهر می‌شود و «من تحت ارجلهم»، نعمت‌های زمینی، حاصلخیز شدن زمین و جوشش آب‌های زیرزمینی (چشمه‌ها و قنات‌ها) است.^۳ در جای دیگر خداوند به صراحت باز شدن درهای آسمان و زمین را مبنی بر ایمان و تقوای الهی مردم می‌داند و می‌فرماید:

^۱ روم، ۳۰؛ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَیِّمُ.
^۲ مائده، ۶۶؛ وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ

^۳ عبد الله جوادی آملی، اسلام و محیط زیست، ص ۱۸۹.

«اگر اهل شهرها و آبادی‌ها، ایمان می‌آوردند و تقوی پیشه می‌کردند، برکات آسمان و زمین را بر آنها می‌گشودیم.»^۱

بر اساس این آیه، تغییر نظام و طبیعت، از بحران امروز به سلامت فردا، بستگی به تغییر نظام عملی و اخلاقی انسان، از هر نوع گرایش عقیدتی و فرهنگی نامطلوب و ناقص به دین جامع و کاملی به نام اسلام دارد، زیرا ارتباط تنگاتنگی بین رفتار انسان‌ها با نظام آفرینش وجود دارد. از این رو است که اگر انسان در مسیر صحیح حرکت کند، نظام عالم نیز به سوی او حرکت می‌کند و به نفع او تغییر می‌یابد.

۲- سؤال اصلی

راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات زیست‌محیطی چیست؟

۳- سؤال‌های فرعی

۱. مفهوم معضل زیست‌محیطی چیست؟
۲. عوامل بنیادین بحران زیست‌محیطی چیست؟
۳. مبانی اعتقادی و اصول فقهی ناظر به حوزه معضلات زیست‌محیطی چیست؟
۴. راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات آب، خاک، و هوا چیست؟
۵. راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات در حوزه حیوانات چیست؟

^۱ اعراف، ۹۶؛ وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

۴- پیشینه تحقیق

به لحاظ پیشینه مکتوب، محیط‌زیست با مفهوم رایج آن در عصر امروز، بحثی کاملاً جدید است. با شروع معضلات زیست‌محیطی که حدود یک قرن است آغاز شده، تحقیقات راجع به این مسئله نیز شروع شده است. با آغاز نیمه دوم قرن بیستم فناوری باعث تحول اقتصاد برخی کشورها شده است. این رشد سریع فناوری موجب تغییرات قابل ملاحظه‌ای در محیط‌زیست طبیعی گردید.

تاکنون صدها کتاب و هزاران مقاله درباره محیط‌زیست و معضلات آن نوشته شده است، کنفرانس‌ها و همایش‌های بین‌المللی، در سراسر جهان، به این امر مهم پرداخته‌اند. در سال ۱۹۵۴ اولین کنوانسیون مربوطه به محیط‌زیست با عنوان «کنوانسیون بین‌المللی جلوگیری از آلودگی دریا به وسیله نفت» در لندن شکل گرفت. در سال ۱۹۸۲ مهم‌ترین کنفرانس مربوط به محیط‌زیست و توسعه سازمان ملل متحد با حضور ۱۸۱ کشور در ریودوژانیرو آرژانتین برگزار شد.^۱

در ایران نیز تصویب نخستین قانون مربوط به محیط‌زیست به سال ۱۳۳۵ برمی‌گردد، که نشانگر اهمیت و توجه به بحث محیط‌زیست است، به طوری که اصل ۵۰ قانون اساسی ایران به این مسئله مهم پرداخته، و حفاظت محیط‌زیست را وظیفه همگانی دانسته، و هرگونه فعالیت اقتصادی که زیان غیرقابل جبرانی به محیط‌زیست وارد می‌نماید، ممنوع اعلام کرده است.

همان‌طور که در بالا بیان شد، عوامل تهدید کننده محیط‌زیست و مفاهیم زیست‌محیطی جزء مستحدثات قرن‌های اخیر است. بین محیط‌زیست زمان ما با محیط‌زیست زمان ظهور اسلام تفاوت‌های زیادی دارد که عمده آن‌ها عبارت‌اند از: کم بودن جمعیت جهان در

^۱ عزیز الله فهیمی، «فلسفه حقوق محیط‌زیست و آثار آن»، ص ۱۰۸.

زمان ظهور اسلام، عدم وجود و عوامل تهدیدکننده محیطزیست مثل کارخانه‌ها و مواد شیمیایی.

بنابراین، پژوهشی در زمینه محیطزیست در قرن‌های اولیه مشاهده نمی‌شود. اما در سال‌های اخیر، دانشمندان تحقیقاتی را در مورد محیطزیست و عناصر اصلی آن مانند حیوانات، باد و باران، ابرها، گیاهان و امور دیگر، انجام داده‌اند. به‌عنوان نمونه چند کتاب و مقاله که محتوای دینی دارد، در ذیل می‌توان نام برد:

۱- اسلام و محیطزیست، آیت‌الله عبد الله جوادی آملی

۲- دانشنامه اسلامی کشاورزی منابع طبیعی، زیر نظر حسن عالمی با مدیریت علمی یعقوب علی برجی

۳- اسلام و محیطزیست و بهداشت در سیره و سنت معصومان، ناصری داوودی، عبدالمجید

همچنین مقالات متعددی در موضوعات مختلف محیطزیست نوشته شده است که نمونه هایی از آنها عبارتند از:

۱- مبانی و احکام فقهی محیطزیست، احسان تاریمرادی، الهیات و معارف اسلامی (مطالعات اسلامی)

۲- فلسفه حقوق محیطزیست و آثار آن، عزیز الله فهیمی، فصلنامه علمی-پژوهشی نویسندگان، کتاب‌ها و مقالات زیادی در زمینه مسائل محیطزیست و بحران‌های آن نوشته و به راهکارها اشاره کرده‌اند، درعین حال، جای خالی کتاب‌هایی که راهکارهای عملی از طریق فقه ارائه دهند، احساس می‌شود؛ درحالی‌که اعتقاد ما بر این است که دین مبین اسلام، کامل‌ترین و جامع‌ترین دین بوده، و فقه شیعه با ویژگی‌های که دارد، می‌تواند در حل معضلات زیست‌محیطی کارآمد باشد.

۵- اهمیت و ضرورت تحقیق

طبیعت و تمامی پدیده‌های آن نعمت‌های الهی است که در اختیار و تصرف بشر قرار گرفته تا در عین بهره از آنها، همواره مورد احترام و مراعات واقع شوند. بنابراین، هر نوع بهره‌برداری غیرمسئولانه و آلوده سازی و تخریب محیط، برخلاف اهداف مقدس آفرینش در رعایت حقوق آیندگان است. علت انتخاب این موضوع در مرحله اول، اهمیت موضوع محیط‌زیست است که روزبه‌روز بر آن افزوده می‌شود، و در مرحله بعد، مواجه شدن با بحران‌های زیست‌محیطی است که رو به فزونی دارد، از جمله: تخریب مراتع، کویرزایی، آلودگی‌های آب، خاک و هوا، کاهش منابع طبیعی، شکار بی‌رویه و فرسایش خاک، و کاهش تدریجی سطح زمین‌های کشاورزی و غیره که تمام این‌ها علل اصلی انتخاب این موضوع بوده‌اند. بنابراین، با استفاده از آموزه‌های برجسته اسلامی، بر آن شدم تا سهم خود را نسبت به این مسئله ادا کنم و با استفاده از دستورهای اسلام، راهکاری فقهی ارائه دهم تا با عملی کردن فرمان‌های دینی بتوانیم محیط‌زیست سالمی داشته باشیم.

حل بحران محیط‌زیست که از چالش‌های بزرگ جهانی روزگار ما است، تنها و تنها درگرو مشارکت گسترده مردمی است و برای به صحنه آوردن مردم راهی جز اقدامات همه‌جانبه فرهنگی و علمی فرا روی ما نیست و همان‌طور که سازمان‌های بین‌المللی و بسیاری از کشورها نیز به‌درستی درک کرده‌اند، آموزه‌های دینی به‌عنوان بخش بزرگی از فرهنگ می‌تواند تأثیر به‌سزایی در رسیدن به این مقصود داشته باشند؛ پژوهشی مستند و متقن درباره راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات زیست‌محیطی و عرضه این آموزه‌ها، ضمن نشان دادن حقانیت اسلام، توانایی دین خاتم را در حل معضلات نمایان می‌سازد.

۶- روش تحقیق و جمع آوری اطلاعات

روش ما در این نوشتار، تحلیلی- توصیفی است، به گونه‌ای که در شیوه استنباط اجتهادی در حوزه مقدس شیعه رواج دارد. گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای بوده است، که بعد از استخراج و مقایسه مطالب منابع با یکدیگر، عناوین خاص و مباحث آن تقسیم‌بندی و تدوین شده‌اند.

۷- قلمرو تحقیق

با توجه به عنوان این نوشتار قلمرو پژوهش حاضر از نظر زمانی و مکانی محدود به عصر و زمان خاصی نیست، بلکه از زمانه نزول اسلام با بعثت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) تا عصر کنونی است. اما از نظر محتوایی با توجه به گستردگی عنوان رساله تنها مبانی اعتقادی، و اصول و ضوابط فقهی، و راهبردها و راهکارهای مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) را مورد کاوش قرار داده‌ایم.

۸- فرضیه

فرضیه ما این است که فقه در جهت حل معضلات آب، زمین، خاک و جانوران راهبردها و راهکارهایی را ارائه کرده است. راهبرد فقهی حل معضلات آب، پرهیز از آلودگی و کاهش آب است. مهم‌ترین راهبرد فقه در مورد حل معضلات زمین، پرهیز از آلوده ساختن خاک و پرهیز از بیابان‌زایی است. راهبرد فقه اسلام در جهت حل معضلات هوا، پاکیزه نگه‌داشتن هوا و عدم آلوده کردن آن است. راهبرد فقه اسلامی در زمینه جانوران، حمایت از حقوق آنان است. فقه اسلام در کنار این راهبردها، راهکارها و آموزه‌های خاص در مورد هر یک از عناصر مذکور ارائه نموده است.

۹- سازمان‌دهی تحقیق

نوشتار حاضر در یک مقدمه و پنج فصل تنظیم شده است. در مقدمه، چارچوب تحقیق از طرح مسئله تا سازمان‌دهی تحقیق را بحث کرده‌ایم. برای بررسی راهبردها و راهکارهای حل معضلات زیست‌محیطی، ضروری بود ابتدا واژگان پر استعمال در پژوهش و کلیات را مورد بحث قرار بدهیم. لذا فصل اول را به مفاهیم و کلیات مربوط به تحقیق اختصاص دادیم. در فصل دوم عوامل بنیادین بحران زیست‌محیطی را توضیح دادیم. عوامل بنیادین آن به بخش‌های اعتقادی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی قابل بخش‌اند و تمام علل ریزودرشت دیگر، سرانجام به یک یا چند عامل مذکور برمی‌گردد. فصل سوم متشکل از دو گفتار است؛ در گفتار اول به مبانی اعتقادی پرداختیم، چون این‌ها آموزه‌ها و دیدگاه‌های کلانی هستند که می‌توانند وظایف و تکالیف شرعی انسان را در برابر محیط‌زیست مشخص کنند. در گفتار دوم، به اصول و ضوابط فقهی ناظر به حوزه معضلات زیست‌محیطی اشاره کردیم. این اصول و ضوابط در فقه اسلامی مصادیق فراوان دارند و می‌توانند در بحث محیط‌زیست منشأ احکام مختلف باشد. در فصل چهارم که یکی از مباحث اصلی پژوهش می‌باشد، بر اساس سه عنصر مهم محیط‌زیست، یعنی آب، خاک و هوا، سه گفتار تنظیم شده است که در آن‌ها به تبیین راهبردها و راهکارهای معضلات این عناصر پرداختیم. در گفتار اول راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات آب، در گفتار دوم راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات خاک، و در گفتار سوم راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات هوا مورد کاوش قرار گرفت. در فصل پنجم راهبردها و راهکارهای فقهی حل معضلات در زمینه یکی دیگر از عناصر محیط‌زیست، یعنی جانوران، به بحث گزارده شده است. در پایان، جمع‌بندی پژوهش صورت گرفت.

فصل اول: مفاهیم و کلیات

برای بررسی راهبردها و راهکارهای حل معضلات زیست‌محیطی ضروری است، نخست واژگان پر استعمال در پژوهش را تعریف کرده و به کلیات بحث اشاره کنیم. بر این اساس کوشیده‌ایم واژه‌هایی که در این رساله از اهمیت بیشتری برخوردار است را از ابعاد مختلف تحلیل و بررسی نماییم.

گفتار اول: مفاهیم

اینک به توضیح واژگان پر استعمال در پژوهش می‌پردازیم:

۱- محیط‌زیست

محیط‌زیست^۱ از دو کلمه «محیط» و «زیست» ترکیب یافته و در فارسی به معنای «جایگاه و محل زندگی» است. این واژه از نظر لغت، مواردی همچون آلودگی هوا، راه‌های جلوگیری از تخریب طبیعی، حفاظت انواع جانوران، به‌ویژه پیشگیری از انقراض انواع نادر آنها، بهداشت محیط و سایر امور مربوط به محل و پیرامون زندگی انسان، جلوگیری از تخریب و آلودگی و مبارزه با عوامل مخرب و آلوده‌کننده طبیعت و عناصر و موجودات

^۱ The Exvironment

در زبان آلمانی (Umwelt)، در زبان اسپانیایی (Medio ambiente)، در زبان ژاپنی (Kankyo) و در زبان عربی به «البيئة» تعبیر می‌شود.